

УДК 378.013.32

ЗАКЛАДЕННЯ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ТА ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНИХ ОСНОВ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ (ПОЧАТОК XVIII СТОЛІТТЯ)

Рябуха І.М., к. пед. н.,
завідувач кафедри англійської мови з підготовки морських фахівців
Херсонська державна морська академія

У статті розглядається питання розвитку морської освіти в період становлення вітчизняного флоту та заснування перших навчальних закладів з підготовки морських фахівців на початку XVIII століття. Здійснена спроба виокремити аспекти, що сприяли формуванню змісту морської освіти з практичного та наукового доробку державних та освітянських діячів того часу. З'ясовано, що саме у цей період відбувалися перші спроби створення власної науково-методичної бази для морської освіти.

Ключові слова: морська освіта, освітня реформа, методичні рекомендації, Навігацька школа, підручник.

В статье рассматривается вопрос развития морского образования в период становления отечественного флота и основания первых учебных заведений для подготовки морских специалистов в начале XVIII столетия. Сделана попытка выделить аспекты, которые способствовали формированию содержания морского образования из практического и научного наследия государственных и просвещенческих деятелей того времени. Выяснено, что именно в этот период были сделаны первые попытки создания собственной методической базы для морского образования.

Ключевые слова: морское образование, образовательная реформа, методические рекомендации, Навигационная школа, учебник.

Ryabukha I.M. FOUNDATIONS LAYING FOR MARITIME EDUCATION AND TRAINING (THE BEGINNING OF XVIII CENTURY)

The article reveals the issue of maritime education development during the period of establishment of domestic fleet and foundation of first educational institutions aimed at maritime professionals training in the beginning of XVIII century. There was made an attempt to point out the aspects from the legacy of officials and educationalists of those times contributing and promoting the development of the content of maritime education. It was found out that during that period there were made first efforts to create home methodological basis of maritime education.

Key words: maritime education, reform of education, methodical recommendations, Navigation School, textbook.

Питання започаткування накопичення науково-методичної та загальнопедагогічної основи морської освіти, що впливала на розвиток підготовки плавскладу на території сучасної України, є маловивченим. Зважаючи на постійно зростаючі вимоги міжнародної морської індустрії до рівня підготовленості випускників морських навчальних закладів, а також якості освітніх послуг, що надаються в цих закладах, вважається за необхідне звернутися до дослідження внеску окремих діячів морської справи XVIII ст. у розвиток системи підготовки морських фахівців.

Окремі дослідження в зазначеному напрямі проводились істориками морського флоту Ф. Веселаго, В. Берхом, М. Кладо, С. Огородніковим.

З'ясовуючи витоки науково-методичного та загальнопедагогічного підґрунтя морської освіти, звернемося до надбань видатних філософів-просвітителів і педагогічних працівників навчальних закладів морського профілю XVIII ст. Історики до складу та-

ких осіб відносять І. Бецького, К. Зотова, М. Курганова, М. Ломоносова, Ф. Прокоповича, Ф. Татищева та ін.

Найпершим, хто активно підтримував освітні реформи Петра I, був Феофан Прокопович (1681–1736) – випускник і викладач, а пізніше ректор Києво-Могилянської академії, українець за походженням. Запрошений царем особисто у 1716 р. до Петербурга для допомоги у здійсненні реформ, разом з Петром I він написав «Морской устав» – важливий законодавчий документ, який було затверджено під назвою «Устав морской о всём, что касается к доброму управлению в бытность флота на море» (1720). Устав містив велику передмову, в якій було описано історію російського флоту (до 1719 р.) та п'ять книг (томів), кожна з яких була присвячена певній тематиці. Тут були відображені й правила поведінки та взаємин між членами команди, встановлення порядку на кораблі, покарання моряків за проступки та ін. [1].

У ракурсі нашого дослідження являє інтерес його доробок «Слово похвальное о флоте российском...» (1720), в якому автор наголосив, що поморському «российскому государству нужен и полезный есть морской флот», тому необхідно докла-дати зусиль «ко устройению флота и ко обучению морского плавания» [1, с. 103–112].

Ф. Прокопович уклав фундаментальний доробок загальнопедагогічного змісту – «Духовний регламент» (1721), в якому вперше документально у вигляді 300 правил було сформульовано основи світського виховання і визначено зміст світської освіти: «1) грамматика купно с историею и географиею, 2) арифметика и геометрия, 3) логика или диалектика, 4) риторика и/или стихосложение, 5) физика и метафизика, 6) политика, 7) богословие, 8) иностранные языки». Учений закликав «исполнять долг гражданский, служить государству», тобто молодь мала «разуметь и о архитектуре, и о врачевстве, и о политическом правительстве, и о всех прочих делах» [1]. У цій праці йшлося про необхідність навчання не лише дворян і простого народу, а й військових та моряків: «Известно есть всему миру, каковая скудость и немощь была воинства российского, когда оно не имело правильного себе учения, и как несравненно умножилась сила его, когда Петр Первый обучил оно изрядными регулами» (правила, закони) [1].

Тут можна знайти й перші методичні рекомендації, наприклад, використовувати наочність під час вивчення географії – «показывать перстом на картах и глобусе», й корисні рекомендації щодо розташування навчального закладу: «Место академии не в городе, но в стороне на веселом месте угодное, где несть народного шума, ниже частые оказии, которые обычно мешают учению, и находит на очи, что похищает мысли молодых человек и прилежать учением не попускает» [1].

Аналіз історичних документів цього періоду і праць істориків військово-морського флоту [2] свідчить, що саме ця праця покладена в основу морального виховання гардемаринів Морської академії. У цьому документі було прописано загальні принципи організації виховного процесу: каде-ти мали бути слухняними, не галасувати під час занять, не сваритися один з одним, ходити завжди охайними, брати приклад з офіцера-вихователя [1, с. 468–469]. Говорячи про особливе середовище виховання, Ф. Прокопович вказував і на необхідність створення у навчальному закладі бібліотеки: «без библиотеки как без души академия» та проведення спеціальної пе-

ревірки учителів «на знание науки, умения рассказывать и заинтересовывать детей» [там же].

Досить оригінальною працею українського просвітника і державного діяча, яку більшість науковців вважають видатним явищем історії педагогіки, є «Первое учение отрокам» (1720). Тут підкреслено значення морального виховання: «каков отрок есть, таков и муж будет» і запропоновано своєрідний моральний кодекс освіченої людини [1].

Зазначимо, що за ініціативою Ф. Прокоповича був виданий відповідний указ Петра I про заснування при монастирі у 1719 р. типографії, де й друкувалися всі його праці, підручники та книги для читання. Багато його листів та настанов, на які спиралися не лише церковні служителі, а й державні діячі та педагоги, вийшли друком уже після його смерті (наприклад, «Слова и речи» у трьох частинах, 1765) [1].

Ф. Прокопович був не просто видатним просвітником XVIII ст. і першим знамим українцем, який зробив вагомий внесок у розвиток освіти взагалі й морської зокрема, він був головою так званої «Ученой дружины» Петра I, яка об'єднувала найосвіченіших людей того часу. Особливе місце в «Ученой дружине» Петра I посідає викладач Навігацької школи, а потім Морської академії, шотландець за походженням, професор Абердинського університету Генрі (Андрій) Фарварсон (1674–1739). У 1699 р. разом з випускниками Лондонської Королівської школи Р. Гвіномта С. Грейсом він прибув до Москви, де спочатку проводив індивідуальні заняття для дітей дворян. Пізніше у Навігацькій школі він викладав геометрію, тригонометрію, навігацію та морехідну астрономію, геодезію, був перекладачем і видавцем навчальних посібників. Від початку А. Фарварсон очолював Навігацьке відділення у школі, а згодом став її директором. Разом з колегами він переглядав наукові книги іноземного походження і відбирав для перекладу ті, що стануть корисними для навчання. Наприклад, «Таблицы горизонтальные северные и южные широты: восхождения солнца со изъяснением: чрез которые зело удобно кроме трудного арифметического исчисления (не правильное) или непорядочное указание компасов, яже во всех местах света обретаются, чрез них же легко и зело удобно найти и скоро возможно. Преведены с галанского языка на славянороссийски диалект из книги шат камер» (1722) [3].

Першу його навчальну книгу з математики «Геометрия славенски землемерие» було видано у 1708 р., а перші математич-

ні таблиці, які він особисто підготував до друку, ще у 1703 році. Варто зазначити, що за роки роботи в школі він адаптував для навчання у кадетському корпусі та морській академії близько 38 книжок. А. Фарварсон одноосібно написав низку підручників для підготовки моряків: «Таблицы синусов, тангенсов и секансов, логарифма синусов и тангенсов» (1716), «Эвклидовы элементы» (1719), «Тригонометрия плоская и сферическая» (1730). Він часто писав латиною (мовою науки), а перекладом його книжок займалися перекладачі академії. У 1739 р. вийшла «Книжица о сочинении и описании сектора, скал плоской и гунтерской, со употреблением оных инструментов в решении разных математических проблем», в якій автор описав застосування пропорційного циркуля у розв'язанні морехідних задач [3]. Педагог був настільки працездатним, що за його життя залишилися ненадрукованими «Тригонометрия», «Cursus mathematicus» та доробки з навігації.

Значну увагу А. Фарварсон приділяв навчальній практиці – проводячи заняття з геодезії, він одночасно виконував державне замовлення на проектування залізниці від Москви до Петербурга, яка пізніше саме за його кресленнями і була побудована [4, с. 71–78].

Іншого викладача навігацької школи – Леонтія Магницького (1669–1739) більшість науковців вважають однією з ключових осіб не лише в освітній практиці цього закладу, а й в становленні російської математичної освіти. Саме він написав перший російський підручник «Арифметика сиречь наука числительная, с разных диалектов на славенский язык переведенная, и воедино собрана, и на две книги разделена», який було надруковано лише після дворічного апробування (1703). По суті це була своєрідна енциклопедія математичних знань з алгебри, геометрії, тригонометрії, стереометрії та логарифмів, яка мала прикладну спрямованість – математичні розрахунки були пов'язані з обчисленнями у галузі фортифікації, геодезії та артилерії. Підручник містив інформацію з метеорології, астрономії та навігації; тут наводилися відомості про десятичну систему числення, запис чисел цифрами, російська та латинська термінологія; була представлена значна кількість малюнків і таблиць, що полегшувало вивчення матеріалу за рахунок візуалізації [2]. Бажаючи зацікавити кадетів математикою, задачі педагога формували у вигляді анекдоту з математичним сюжетом – інший автентичний методичний прийом педагога, що користувався популярністю. Наполягав Л. Магницький і на використанні у навчаль-

ному процесі макетів, моделей, приладів, унчям видавав «аспидные доски», на яких вони копіювали форми і креслення [5]. Це дозволяло під час навчання поєднувати кілька видів організації пізнавальної діяльності учнів: спільно з учителем, у парах, самостійно [2].

Підручник був фундаментальним і за обсягом – мав понад 600 сторінок і структурно складався з двох книг: «Арифметика политика, или гражданская» та «Арифметика логистика не по гражданскому токмо, но и к движению небесных кругов принадлежащая». Перша у складі мала п'ять частин і містила відомості про нумерацію, детальне розбирання чотирьох арифметичних дій з цілими числами, таблицю додавання і множення десятинних чисел. Варто зазначити, що Л. Магницький у підручнику наводить лише половину таблиці множення, спонукаючи кадетів використовувати принципи комутативності для самостійного розрахунку останньої її частини – новий на той час методичний прийом. Перевагою підручника було й те, що матеріал викладався за принципом від простого до складного, з позицій доступності добиралися й задачі. Наприклад, після трьох перших задач на додавання, наступні приклади містили більш ніж десять доданків; задачі у розділі про дробі стосувалися реалій сучасного життя; задачі на застосування алгебраїчних правил, математичної прогресії та коренів – морської та військової справи. Особливу значущість для підготовки спеціалістів торгового флоту мав розділ підручника про «денежный счет, меры и весы» [5].

Друга книга складалася з трьох розділів: квадратні рівняння, геометрія і тригонометрія, де матеріал також розглядався на практичних прикладах з життя та розділу «Обще о земном размерении и яже к мореплаванию надлежит», в якому розглянуто застосування математики у морській справі. Пропонувалися завдання з визначення географічної широти місцевості за нахилом магнітної стрілки, обчислення часу приливів і відливів, а також інші завдання з навігації [5, с. 71–78].

Навчальна книга Л. Магницького виявилася настільки вдалою, що більше 50 років слугувала основним підручником з математики не лише для учнів морських навчальних закладів.

Вагомий внесок у розвиток морської освіти зробив один із засновників Навігацької школи – фельдмаршал Яков Брюс (1670–1735). Освічена людина, натураліст і астроном з 1706 р. керував заново створеною Московською громадянською типографією, яка за змістом діяльності була

першим російським науково-дослідним і виробничим друкарським підприємством, де друкувалися книги, карти і «всякие листы» [6]. Я. Брюс уклав російсько-голландський словник, «Карту земель от Москвы до Малой Азии», переклав «Космотеорос» Х. Гюйгенса. Будучи директором Навігацької школи, він випишував з Європи інструменти для наукової діяльності та практичних занять з морських наук, а у 1702 р. відкрив при Навігацькій школі першу в Росії обсерваторію. Він володів чи не найбільшою для свого часу бібліотекою, в якій налічувалося понад 1500 томів науково-технічних і енциклопедичних видань, які він заповів улюбленому морському закладу [6].

Певний внесок у започаткування навчально-методичної бази морської освіти зробив і викладач математики Василь Кіпріанов, який у 1701 р. був призначений на допомогу Л. Магницькому для підготовки до друку його «Арифметики» і «Таблиц логарифмов». У результаті такої співпраці він написав для кадетів стислий (в один аркуш) довідник з математики «Арифметика – феолика или зрительная»: по краях – портрети великих мудреців, всередині – математичні правила та дії, зверху – основні правила геометрії, астрономії, оптики, географії, фортифікації та архітектури [2]. Цей доробок, з огляду на зміст та оформлення, можна вважати першим методичним плакатом. Окрім цього, В. Кіпріанов надрукував «Таблицы синусов» (1716) і «Таблицы горизонтальные северной и южной широты» (1723), а також карту зірок «Глобус небесный иже о сфере небесной» [2].

Інтерес для нашого дослідження становлять праці придворного дипломата і

керівника будівництвом кораблів Федора Салтикова (1650–1715), який отримавши освіту в Англії та Голландії, сформулював низку пропозицій щодо навчання дітей різних станів. Створену програму досить радикальних освітніх реформ для «сравнения российского государства с лучшими европейскими государствами» і для «учинения прибылей государству» він виклав у двох рукописах записок-проектів: «Пропозиций» (1712) на 37 сторінках та «Изъявления, притошные государству» (1714). Серед пропозицій були такі: «Велеть во всех губерниях учинить по одной академии или по две», тобто створення мережі навчальних закладів, відкриття бібліотек «как в Англии – в Оксфорде и Кембридже» і налагодження друкарства у кожній губернії; будівництво мануфактур та підготовку мастерових людей; пошук північного морського шляху до Індії та Китаю; освоєння Сибіру та Середньої Азії. Значну частину пропозицій присвячено організації шкільної справи, відбору предметів для навчання. Зазначимо, що надрукували записки лише у 1891 р. [7, с. 167–168].

Ф. Салтиков навіть запропонував певну класифікацію навчальних предметів – першу для навчальних закладів морського профілю, унаочнену ним же у вигляді таблиці 1 [7].

Підсумовуючи, можна констатувати наступне. У XVIII ст. відбулося не лише становлення морської освіти на законодавчо-нормативному та інституціональному рівнях – виникла низка навчальних закладів морського профілю; мало місце започаткування (у характеристиці різних наукових доробків переважало слово «вперше») вітчизняної морської науки та галузі. Зміс-

Таблица 1

Для писания и глаголаня	грамматика
Для стихотворения	поэтика
Для рассуждения натуры	философия
Для познания истинного бога и законов	богословие
Для всяких образов и правлений и известия о всех государствах	истории, универсальные и партикулярные
Для математических наук	арифметика, геометрия, тригонометрия, навигация, фортификация, артиллерия, механика, статика
Для гражданских и воинских правлений математики	гидростатика, перспектива, архитектура, оптика, гномика (логика), музыка, пиктура, скульптура, миниатура
Для знаемости и положения мест	география
Для обороны собственной и для изящества учиться	на лошадях ездить, на шпагах биться, танцевать
Для домоводства	читать, писать цифири
Для изящества в языках	французского, немецкого
Для забавы	миктуры, и миниатуры, и перспектив
Для забавы в компаниях, веселого обхождения	музыке, инструментальной и вокальной, сиречь на всяких инструментах, и вспевать, танцевать

точно-порівняльний аналіз основних наукових доробок століття дозволяє стверджувати про збільшення кількості праць російських авторів, які написали академіки і професори, морські офіцери, директори та викладачі морських шкіл. З'явилася чимала кількість підручників з математичних і спеціальних дисциплін, цікаві праці з історії та виховання. Незважаючи на розвиток вітчизняної науки, у першій половині XVIII ст. багато навчальних книг все ще були перекладами, оскільки вітчизняні науковці намагалися не відставати від європейської науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Феофан Прокопович. Сочинения / Под ред. И. П. Еремина. – Изд-во Академии Наук СССР. – М. –Л., 1961. – 501 с.

2. Веселаго Ф. Ф. Очерк истории Морского кадетского корпуса с приложением списка воспитанников за 100 лет / сост. Ф. Веселаго. – СПб.: тип. Морск. кадетск. корпуса, 1852. – (2), 208, (2), 144, II с., 18 л. ил., портр.

3. Колыбель флота. К 250-летию основания Школы математических и навигацких наук (1701–1951). – Париж: Издание Всезарубежного объединения морских организаций, 1951. – 328 с.

4. Берх. Жизнеописаниях первых российских адмиралов. Часть I. – Санкт-Петербург, 1831. – 359 с.

5. Денисов А.П. Леонтий Филиппович Магницкий (1669-1739). – М.: , 1967. – 144 с.

6. Бантыш-Каменский Д.Н. 8-й генерал-фельдмаршал граф Яков Вилимович Брюс. Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов. В 4 частях. Репринтное воспроизведение издания 1840 года. Часть 1–2. – М.: Культура, 1991. – 620 с.

7. Александров В.А., Краснобаев Б. И. Очерки русской культуры XVIII века. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 400 с.

УДК 316. 647.5:[316.723:37] (71)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСНА СКЛАДОВА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ КАНАДИ

Світлічна О.О.,
аспірант кафедри педагогіки,
викладач кафедри іноземних мов та професійної комунікації
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

У статті досліджується проблема толерантності як ціннісної складової полікультурної освіти. Надається характеристика понять «полікультурна освіта» та «толерантність» у різноманітних аспектах. Звернено увагу на те, що діяльність освітніх установ має бути спрямована на створення умов, за яких до всіх учасників освітнього процесу ставитимуться з гідністю та повагою. Підкреслюється необхідність встановлення толерантної взаємодії етнічно диверсифікованого суспільства в умовах глобалізації.

Ключові слова: толерантність, толерантна взаємодія, полікультурність, полікультурна освіта, мультикультуралізм, різноманіття культур, учнівська молодь.

В статье исследуется проблема толерантности как ценностной составляющей поликультурного образования. Дается характеристика понятий «поликультурное образование» и «толерантность» в различных аспектах. Обращено внимание на то, что деятельность образовательных учреждений должна быть направлена на создание условий, при которых ко всем участникам образовательного процесса будут относиться с достоинством и уважением. Подчеркивается необходимость установления толерантного взаимодействия этнически диверсифицированного общества в условиях глобализации.

Ключевые слова: толерантность, толерантное взаимодействие, поликультурность, поликультурное образование, мультикультуралізм, многообразие культур, учащаяся молодежь.

Svitlichna O.O. TOLERANCE AS A VALUE COMPONENT OF MULTICULTURAL EDUCATION IN CANADA

The article studies the problem of tolerance as a value component of multicultural education. The characteristics of the concepts “multicultural education” and “tolerance” in various aspects are given. Attention is paid to the fact, that the activities of educational institutions should be aimed at creating conditions under which all participants of the educational process will be treated with dignity and respect. The need to establish a tolerant interaction of an ethnically diversified society in terms of globalization is underlined.

Key words: tolerance, tolerant interaction, multiculturalism, multicultural education, cultural diversity, student youth.